

УДК: 341.123.018

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.2.36>

ЗНАЧЕННЯ ДОКТРИНИ У КОДИФІКАЦІЇ СУЧАСНОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Земан І.,

*кандидат юридичних наук
доцент кафедри міжнародного права
факультету міжнародних відносин*

*Львівського національного університету імені Івана Франка
<https://orcid.org/0000-0002-3252-6491>
izeman@ukr.net*

Земан І. Значення доктрини у кодифікації сучасного міжнародного права.

У статті проаналізовано ключові способи систематизації правових актів з точки зору загальної теорії права та наведено особливості процедури впорядкування, удосконалення, оновлення нормативних актів у міжнародному праві.

Зазначено, що кодифікація є найважливішим способом правотворчості у сучасному міжнародному праві і Комісія міжнародного права ООН є однією з головних інституцій, яка успішно проводить цю роботу.

В статті акцентується, що Комісія провела велику роботу щодо роз'яснення та систематичного розгляду таких основних джерел міжнародного права як міжнародний договір, міжнародний звичай та загальні принципи права.

Наголошено, що до сьогоднішнього часу часто залишаються невизначеними, заплутаними та навіть не врегульованими взаємодія та зв'язки основних джерел міжнародного права з такими допоміжними засобами для визначення норм міжнародного права як судові рішення та доктрини найбільш кваліфікованих юристів-міжнародників.

Вказано, що наукова доктрина має неоднозначне місце в практиці міжнародних судів, які також звертаються під час обґрунтування своєї позиції до судових рішень та робіт Комісії міжнародного права ООН. Крім того і у своїх звітах спеціальні доповідачі Комісії аналогічно звертаються до практики міжнародних та національних судів та до наукової доктрини.

Звернено увагу на особливу модель кодифікації норм міжнародного права під час третьої Конференції ООН з морського права, де було використано інноваційні та безпрецедентні методи та процедури переговорів. Підкреслено, що успіх підготовки Конвенції ООН з морського права 1982 року пояснюється тим, що текст майбутнього договору поступово розроблявся під час самої конференції, пропозиції подавали окремі держави чи групи держав, а правові експерти та адвокати мали особливий вплив на формування положень договору.

Підкреслено, що ґрунтовне вивчення впливу доктрини на кодифікацію міжнародного права буде сприяти розумінню його суб'єктами основних практичних та теоретичних підходів міжнародних судів та органів міжнародних організацій в процесі прийняття рішень.

Ключові слова: доктрина, кодифікація, систематизація, міжнародне право, ООН.

Zeman I. The importance of a doctrine in the contemporary international law codification.

The article analyzes the key methods of legal acts systematization from the general law theory perspective and describes the peculiarities of the procedure for the arrangement, improvement and the update of normative legal acts in international law.

It is noted that codification is the most important law-making method in the contemporary international law, and the UN International Law Commission is one of the key institutions that successfully carries out this work.

It is pointed out that the Commission has invested a considerable amount of effort into clarification and systematization of main sources of international law such as an international treaty, an international custom, and general principles of law.

It is emphasized that the interaction and linkage between the main sources of international law and the subsidiary means for the determination of international law rules, i.e. court decisions and the doctrines of the most qualified international lawyers, have largely remained vague, complicated and unregulated to date.

It is indicated that a scientific doctrine is ambiguously applied in the practice of international courts which justify their rulings with regard to the judicial decisions and works of the UN International Law Commission. Similarly, the Special Rapporteurs of the Commission refer to the practice of international and national courts and the scientific doctrine.

A special model of international legal norms codification during the third UN Conference on the Law of the Sea involving the application of innovative and unprecedented negotiation methods and procedures is also highlighted. It is underlined that the successful preparation of the 1982 UN Convention on the Law of the Sea is attributed to the fact that the text of the future treaty was gradually drafted during the conference itself, the proposals were submitted by individual states or the groups of states, legal experts and lawyers had a special influence on the formation of the treaty provisions.

It is emphasized that a detailed study of the doctrine's influence on the codification of international law will enable its subjects to better understand the main practical and theoretical approaches adopted by international courts and international organizations in the decision-making procedure.

Keywords: doctrine, codification, systematization, international law, UN.

Постановка проблеми. Кодифікація є найважливішим способом систематизації норм міжнародного права, а Комісія міжнародного права ООН є тією важливою інституцією, яка сприяє міжнародній правотворчій діяльності. Попри те, що дослідження проблем кодифікації норм міжнародного права не є новим, ця тематика залишається життєво важливою для усього міжнародного правопорядку. Робота по створенні та впорядкуванні міжнародно-правових актів з врахуванням досягнень науки міжнародного права необхідна для нормального розвитку міжнародного права як регулятора відносин між його суб'єктами. Взаємодія та зв'язок основних джерел міжнародного права з таким допоміжним засобом для визначення норм міжнародного права як доктрини найбільш кваліфікованих юристів-міжнародників досі залишаються невизначеними, заплутаними та навіть неврегульованими. Тому дослідження взаємовпливу кодифікації та наукової доктрини найбільш кваліфікованих юристів-міжнародників буде сприяти розумінню державами основних практичних та теоретичних підходів різноманітних судів та трибуналів на національному та міжнародному рівнях в процесі прийняття рішень.

Аналіз наукових джерел. Вітчизняні наукові публікації лише дотично стосуються дослідження проблематики значення наукової доктрини в кодифікації міжнародного права, а в зарубіжній науці міжнародного права основну увагу зосереджено на конкретні напрями використання доктрини у роботі міжнародних органів. Цю тематику досліджували такі вчені: В. Буткевич, М. Буроменський, О. Мережко, О. Київець, Л. Опенгейм, М. Ляхс, С. Хельмерсен, С. Сівакумаран. Враховуючи наведену зазначена тема потребує подальшого детального наукового дослідження.

Метою статті є показати взаємовплив наукової доктрини авторитетних юристів-міжнародників з кодифікаційною роботою Комісії міжнародного права ООН.

Виклад основного матеріалу. Механізм роботи по систематизації міжнародно-правових актів запозичений з внутрішньо-національного права, однак наповнений своїми особливостями. Систематизація – це комплексне поняття, яке охоплює діяльність щодо впорядкування та вдосконалення правових актів шляхом їх обробки, перегруповання, викладу цілісною системою у вигляді збірок. У рамках такої діяльності відбувається процес очищення правових актів від застарілих положень, усунення неузгодженості між окремими приписами, оновлення, заповнення виявлених прогалин [1, с. 70].

Систематизація правових актів направлена на вдосконалення правової бази та здійснюється у формах: інкорпорації, консолідації та кодифікації.

Інкорпорація виражається в повному або частковому об'єднанні в алфавітному, хронологічному, системно-предметному порядку нормативних актів визначеного рівня в збірники без зміни змісту нормативного акту. Інкорпорації дозволяє забезпечити зацікавлене коло осіб текстами нормативних актів зі всіма офіційними змінами та доповненнями [1, с. 70]. Наприклад, на офіційному вебпорталі Верховної ради України міжнародні договори інкорпоровано за такими критеріями: міжнародні організації та країни; типи міжнародних документів; роки прийняття; стан документів [2]. Збірник багатосторонніх міжнародних договорів, депозитарієм яких виступає Секретаріат ООН інкорпоровано, серед інших, по таким категоріям: мирне вирішення міжнародних спорів; привілеї та імунітети, ди-

пломатичні та консульські зносини; права людини; біженці та особи без громадянства; статус жінок; свобода інформації; морське право, комерційний арбітраж та медіація тощо [3].

Наступним способом систематизації є консолідація що полягає в роботі щодо зведення великої кількості нормативних актів в один укрупнений акт. Особливість цього процесу полягає в тому, що новий збільшений акт не змінює правового регулювання та не вносить змін у діючі правові акти. Як приклад слід згадати процедуру реформування первинного права ЄС та внесення до них змін Лісабонським договором 2007 року. В результаті було сформовано Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями [4].

Як зазначає П. Рабінович кодифікація – це такий правотворчий спосіб систематизації правових актів, який полягає у змістовному узгодженні і переробці певної пов'язаної спільним предметом регулювання групи юридичних норм і логіко-послідовному об'єднанні їх у єдиному нормативному акті [5, с. 127]. Важливим органом на котрий покладено функції щодо кодифікації норм міжнародного права є Комісія міжнародного права ООН. Відповідно до ст. 15 «Положення про Комісію міжнародного права ООН» кодифікація - це процес більш точного формування і систематизації норм міжнародного права в тих галузях де вже наявна широка практика держав, прецеденти та доктрини, а прогресивний розвиток міжнародного права в роботі Комісії для зручності використовується у сенсі підготовки проектів конвенцій по тих питаннях, які ще не регулюються міжнародним правом або по яким право ще не достатньо розвинуте у практиці держав [6]. В сучасний період діяльності Комісії часто робота над певною темою здійснює синтез кодифікації та прогресивного розвитку міжнародного права.

Комісію міжнародного права як допоміжний орган Шостого (правового) комітету Генеральної асамблеї ООН засновано на 2 сесії Генасамблеї ООН згідно зі ст. 13 параграф 1 (а) Статуту ООН, де закріплено, що Генеральна Асамблея організовує дослідження і надає рекомендації з метою сприяння міжнародній співпраці в політичній сфері та підтримки прогресивного розвитку міжнародного права і його кодифікації.

Функції Комісії міжнародного права, згідно її Положення полягають у підготовці проектів статей і конвенцій спрямованих на кодифікацію міжнародного права та щодо прогресивного розвитку окремих проблем або галузей міжнародного права. Комісія співпрацює з урядами держав-членів ООН, які відіграють важливу роль на кожному етапі її роботи шляхом надання інформацію по темі над якою працює спеціальний доповідач.

На сьогодні, найбільш суттєві результати правотворчої роботи Комісії стосуються таких розділів: джерела міжнародного права; суб'єкти міжнародного права; правонаступництво держав; імунітет вищих посадових осіб; право міжнародних організацій; місце індивіда у міжнародному праві; міжнародне кримінальне право; право міжнародних просторів; право міжнародних відносин; вирішення спорів [7]. Прикладами кодифікаційної роботи Комісії міжнародного права ООН є розробка проектів міжнародних конвенцій, що згодом супроводжувались їх прийняттям, а саме Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року, Віденська конвенція про правонаступництво щодо міжнародних договорів 1976 року, Віденська конвенція про представництво держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру 1975 року, Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 року, Віденська конвенція про консульські зносини 1963 року, Конвенція про спеціальні місії 1969 року тощо.

Комісія міжнародного права ООН присвятила багато часу вивченню джерел міжнародного права враховуючи їхнє центральне місце у системі міжнародного права та провела систематичний розгляд перших трьох підпунктів пункту 1 статті 38. Особлива увага Комісії до роз'яснення джерел міжнародного права була позитивно сприйнята державами та міжнародно-правовим співтовариством. Однак останній підпункт пункту 1 статті 38, що стосується «допоміжних засобів» для визначення норм міжнародного права, залишається значною мірою нерозглянутим. Певні аспекти цих допоміжних засобів, їх взаємодія та зв'язки з джерелами міжнародного права залишаються невизначеними, заплутаними та навіть нерегульованими. Щоб не залишати прогалин у ясності, передбачуваності та одноманітності міжнародного права, було висунуто пропозицію щодо завершення Комісією свого систематичного дослідження пункту 1 статті 38 Статуту Міжнародного суду ООН шляхом вивчення допоміжних засобів для визначення норм міжнародного права, перерахованих у підпункті d), тобто судових рішень та доктрин найбільш кваліфікованих фахівців із публічного права різних націй. Це обґрунтовано тим, що доктрини найбільш кваліфікованих спеціалістів по публічному праву різних націй відіграли життєво важливу роль в розвитку міжна-

родного права. Вага наукових праць коливається залежно від конкретного трибуналу і відповідної сфери міжнародного права [8, р. 188].

Нині чинний підпункт 1 d) статті 38 Статуту Міжнародного Суду ООН запозичено зі Статуту Постійної палати міжнародного правосуддя. Консультативний комітет юристів у 1920 році, зокрема його голова Дескамп, запропонував текст, в такій редакції: «міжнародна юриспруденція як засіб застосування та розвитку права». Таке формулювання зустріло критику. У наступних дебатах голова Дескамп заявив, що «доктрина і судові рішення, без сумніву, не створюють право, але вони допомагають визначити норми, що існують. Суддя має використовувати і судові рішення, і доктрину, але вони мають служити лише для роз'яснення». Враховуючи супротив щодо попереднього формулювання Дескамп запропонував наступне формулювання: «Суд бере до уваги судові рішення та доктрини найбільш кваліфікованих фахівців з публічного права різних націй як допоміжний засіб для визначення правових норм». Таке формулювання було схвалено без зміни. Сьогодні перед Комісією стоїть завдання уважно вивчити історію розробки цього положення та визначити, що може виявитися корисним для прояснення пропонованої ролі та нинішнього місця допоміжних засобів визначення норм міжнародного права [8, р. 192].

Загалом доктрина має неоднозначне місце в Міжнародному суді ООН. Найбільш вражаючий прикладом є контраст між однією частиною особливих думок суддів, які практично ніколи не цитують доктрину та іншою частиною особливих думок, де більшість суддів цитують доктрину. Пояснення цьому є те, що така тенденція є частиною інституційної культури Суду. Цитування Судом доктрини здійснюється рідше порівняно з використанням судових рішень та робіт Комісії міжнародного права ООН. Ці два останні компоненти мають більшу вагу у застосуванні Судом, тому що наукова доктрина не має офіційного авторитету над своїми джерелами [9, р. 43].

Ще одним прикладом механізму міжнародної правотворчої діяльності була робота третьої Конференції ООН з морського права. Положення майбутньої конвенції стали не тільки договірним правом для великої кількості держав-учасниць, але й звичаєвим правом для всіх інших держав.

Успіх можна пояснити інноваційними та в основному безпрецедентними методами та процедурами переговорів, які використовуються в процесі розробки статей Конвенції ООН з морського права. Текст майбутнього договору поступово розроблявся під час самої конференції. Пропозиції були зроблені окремими державами або більше за все групами держав. Правові експерти та юристи мали особливий вплив на положення Конвенції щодо врегулювання суперечок [10, р. 144].

Хоча переговори зайняли десять років, остаточний результат був цього вартий. Усі основні положення майбутнього договору досягались шляхом консенсусу, делегати уникали голосування з проблемних питань, доки не будуть вичерпані всі зусилля для досягнення консенсусу. Це допомогло створити текст, з яким могли погодитись майже всі учасники. Конвенція ООН з морського права 1982 року, що складається з 320 статей та восьми додатків, створила нові норми щодо раніше нерегульованих питань, таких як видобуток з Району морського дна, питання морських наукових досліджень [11, р. 28].

Генеральна Асамблея ООН виходила з того, що «проблеми морського простору тісно взаємопов'язані та повинні розглядатися в цілому». Це призвело до підходу так званого «пакетної угоди», система полягала в тому, що компроміси, які були досягнуті в одній частині, мали ототожнюватись з компромісами, отриманими в інших частинах [12]. Наприклад, морські держави погодилися на розширення територіального моря до 12 морських миль і створення виключної економічної зони в 200 миль за умови посилення та збереження їхніх прав на морське судноплавство. Конвенція обговорювалася як цілісний інтегральний документ та відображала складний баланс інтересів.

Навіть незгода США та індустріально розвинутих країн підписати та ратифікувати конвенцію через формулювання розділу XI присвяченому Району морського дна було вирішено інноваційним підходом. Проект резолюції та оголошення Угоди, що стосуються виконання Частини XI Конвенції ООН з морського права 1982 року, були узгоджені консенсусом, включаючи США та інших західних держав [13]. Щоб не вносити формально змін до Конвенції 1982 року було обрано спосіб укладення Угоди про імплементацію частини XI Конвенції Організації Об'єднаних Націй з Морського права від 10 грудня 1982 року, яку прийняли резолюцією Генасамблеї у 1994 р.

Висновки. Отже, кодифікація норм міжнародного права є життєво важливим процесом для підтримки міжнародного правопорядку. Процедура створення та впорядкування міжнародно-правових актів з врахуванням досягнень науки міжнародного права необхідна для нормального розвитку міжнародного права як регулятора відносин між його суб'єктами.

Враховуючи наявність фактів невизначеності, запутаності та навіть неврегульованості взаємодії та зв'язків основних джерел міжнародного права з таким допоміжним засобом для визначення норм міжнародного права як доктрини найбільш кваліфікованих юристів-міжнародників, тему додаткових засобів визначення норм міжнародного права включено до довгострокового плану роботи Комісії міжнародного права ООН.

Важливим прикладом впливу доктрини найбільш кваліфікованих юристів-міжнародників на створення міжнародних конвенцій є практика залучення правових експертів та юристів при розробці положення Конвенції ООН з морського права 1982 року. Усі основні положення цього міжнародного договору досягались шляхом консенсусу, делегати уникали голосування з проблемних питань, доки не будуть вичерпані всі зусилля для досягнення консенсусу. Це допомогло створити текст, з яким могли погодитись майже всі учасники.

Взаємовплив доктрини на кодифікацію міжнародного права потребує подальшого дослідження задля сприяння розумінню основних практичних та теоретичних підходів міжнародних судів та органів міжнародних організацій в процесі прийняття рішень.

Список використаних джерел:

1. Задоєнко О. Кодифікація як форма систематизації: деякі принципові особливості. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2012. № 91. С. 69–72.
2. Верховна Рада України. Переліки міжнародних документів. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/country> (дата звернення: 12.03.2023).
3. United Nations Treaty Collection. Multilateral Treaties Deposited with the Secretary-General. URL: https://treaties.un.org/Pages/ParticipationStatus.aspx?clang=_en (дата звернення: 12.03.2023).
4. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 12.03.2023).
5. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави. Львів, 2007. 192 с.
6. Statute of the International Law Commission. URL: <https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/statute/statute.pdf> (дата звернення: 03.03.2023).
7. Summaries of the Work of the International Law Commission. URL: <https://legal.un.org/ilc/summaries/summaries.shtml> (дата звернення: 12.03.2023).
8. Charles C. Jalloh. Subsidiary means for the determination of rules of international law. General Assembly Official Records Seventy-sixth Session Supplement No. 10 (A/76/10). Report of the International Law Commission. Seventy-second session (26 April–4 June and 5 July–6 August 2021). URL: <https://legal.un.org/ilc/reports/2021/english/annex.pdf> (дата звернення: 07.03.2023).
9. Sondre T. Helmersen. The Application of Teachings by the International Court of Justice. Cambridge University Press, 2021. 226 p.
10. Alan Boyle and Christine Chinkin. The making of international law. Oxford University Press, 2007. 338 p.
11. Krueger R. Developing Order of the Oceans: Proceedings. California: University of San Francisco, 1986. 749 p.
12. Resolution 64/71 adopted by the General Assembly 12 March 2010. Oceans and the law of the sea URL: <https://www.gc.noaa.gov/documents/un-64-71-N0946609.pdf> (дата звернення: 07.03.2023).
13. Agreement relating to the implementation of Part XI of the United Nations Convention on the Law of the Sea of 10 December 1982. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/agreement_part_xi/agreement_part_xi.htm (дата звернення: 07.03.2023).